

■ ■ ■ סיפורה של מלה ■ ■ ■

ראובן מירקין

בmdor זה יsofar mdi פעם סיפורו תולדותיה של מלה או של צירוף מלים: אימתי נכנסו ללשון העברית, כיצד השתמשו בהם סופרים ומשוררים ומה מקורים – האם נולדו בהשראת לשונות זרות (האטימולוגיה ה"חיצונית") או שמא נתחשו מותך הלשון העברית עצמה (האטימולוגיה ה"פנימית"). mdor זה הוא המשכו של mdor להשלמת הנמצא במילוניים", שנתרפסם בלשונו לעם במשך שנים ויתר מן שנת תשכ"ז – תחילתה בשם "להשלמת החסר במילוניים" – ונועד לכתהות לאחרות אחר עדותיה הראשונות של מילים וצירופים מילוניים שנוצרו בעברית החדשה במאתיים השנים האחרונות למון ראשית ספרות החסכה העברית. את את נתרחבה הירעה ובצד התיעוד הכרונולוגי היבש של העדויות הקדומות ביותר נוסף סיפורו תולדותיהן וגיגליהן של מילים ושל צירופים בלשון העברית החדשה. פונה אני אל קוראי לשונו לעם, שיכולים להסיק על הנאמר בmdor זה, ובักษ מהם שייכתו אל המערכת. דבריהם, אם יש בהם חידוש, יובאו בשם אומרים.

פרת משה רבנו

חיפושית יפה ואהובה זו, שצורתה חצי כדור אדמדם ומנומר בנקודות שחורות, שמה המדעי *Coccinella septempunctata*, שפירושו [חיפושית] אדמדמה בת שבע הנקודות'. שם הסוג *Coccinella* נגזר מן היסוד הלטיני *coccis* "אדים, שני", והסיומת *-ella* – "המוראה על קטנות בהשוואה לסוג אחר (בצבע – על גוון חיוור יותר)" לדברי יצחק כוכבי במילון שורשים ביולוגי לשמות בינלאומיים של צמחים ובעלי חיים (תל-אביב 1988, עמ' 91 ועמ' 126).

א

השם העברי **פרת משה רבנו** אינו אלא תרגום שמותיה של החיפושית בידיש: "משה-רבננס-קיעעלע" ("קיעעלע" היא פרה עיריה, עגלת עיריה); "משה-רבננס-בַּהמָּהָלָע" (בידיש המלה העברית בהמה פירושה 'פרה' או 'חיה' בכלל); "משה-רבננס-פֿערדעלע" ("פֿערדעלע" – 'סוס קטן, סוסון').

כל השמות הללו מעידים על החיבה היתורה הנודעת בפי דוברי יידיש לאוותה חיפושית קטנה.

אין ספק ששמותיה של פרט משה רכנו בידиш הם בבואה של שמותיה העממיים בלשונות אירופה:

(=פרת אלוהים הקטנה)	божъя коровка божа корівка божая короўка boża krowka божа кравица	רוסית українська беларуськай польська болгарска
(=חיה אלוהים הטוב)	bête à bon Dieu	צרפתית
(=חיפושית מרים)	Marienkäfer	גרמנית
(=ציפור הגבירה)	ladybird	אנגלית
(=פרת הגבירה)	ladycow	
(=חרק הגבירה)	ladybug	
[בכל אלה גבירה מכונה למירם, אמו של ישו].		
(=פרתו של אנטוניו הקדוש)	vaca de San Antón	ספרדיית
(=העין של אלוהים)	ochiul lui dumnezeu	רומנית
(=הshore של אלוהים)	boul lui dumnezeu	

פרשה עצומה הם שמוטה של פֶּרֶת מֹשֶׁה רַבְנָו בנביה השונות של הלשון העברית. למשל, כך נמסר לי, בפי ערבי המשולש ועמך יזרעאל היא גיבורת א' אום סולימאנו". דהיינו 'אם שלמה' (השווה גמל שלמה שבברית).

בדרכה שלשנות אירופה אל היידיש נתיהוד שמה של החיפושית שלנו, ואת מקום "אלוהים", "מרים", "הגברה" וכיו"ב שמות מתוך חנצ'ות, תפס "משה רבנו". יתכן שהילן זה יסודו בתוכנת הענווה והכניינות המיויחסות לחיפושית זו. בדומה לשונות אירופיות (רוסית, בולגרית ועוד) יש גם שמות מושאלת לצירוף "פרת אלוהים הקטנה": כינוי לאדם צנוע, נוח ושקט, שאינו פוגע. בעקבות תרגומי התנ"ך נולד, למשל באנגלית, הביטוי משפט, שאינו פוגע. על פי הכתוב בספר במדבר יב, ג: "זה איש משפט ענ' מארך מכל האדים אשר על פניו האדמה".

אם השערתי נכון, אין יסוד לסבירתו של יהושע מרגולין שפרת משה רבינו זכתה לשם "משמעותו היה א מביאה לאדם" (Margin, 2012).

ב

מי השתמש לראשונה בעברית בשם **פרת משה רבנו** ואימתי? ככל הנראה, מנדלי מוכר ספרים בשנת 1868. הוא כותב:

[...] כי להם נאوه השם "פרת משה רבינו" כשם אחד משרצ' העוף" [...] חרקים'.

האבוט והגבנין, אודסה תרכ"ח, עמ' 127

מנדי עצמו שינה מחידשו שלו **פרת משה רבנו** – שמא בהשפעת **בן-סוסו של משה רבנו** של בייליק (ראה להלן) – ובסיומו "אגודות האדמוניים" שנטפרנס בראשית המאה כתוב:

וממי אירא? [...] מפורות אדומות וסוסס-משה אלה?

ובהערה הוסיפה:

סוסס הוא ע"מ קלבלב [...] וסוסס-משה הוא שם ילק אדום וקטן, הנקרה אצל היהודי הדרום בארץנו "משה-רבינויס פערדעלע" ואצל היהודי ליטא "משה-רבינויס קיהעלע".

לוח אחיאסף, ורשה 1902, עמ' 156

ואגב כך לימד אותנו פרק בדיאלקטים של לשון יידיש, ובכתייתבו בעברית נתן ביטוי לשם החיפושית זה בניב הליטאי הן בניב הדורי, האוקראיני. כידוע, נולד מנדלי ברוסיה הלבנה ולמד בישיבות ליטא, אבל רוב ימי נדד וחיה באוקראינה.

בسوוף של דבר העדיף מנדלי את **פרת משה רבנו**. באחד הפרקים של ספרו האוטוביוגרפי **מחיי שלמה (=ביבימות המת)** הוא כותב:

אמת, בעיקר הדבר הבל היופי של התולדה ואין ראוי לאדם מישראל להפנות אותה ולאבד זמנו עליה בחנים אפילו רגע אחד [...] אלא מה שאינו ראוי היהודי גדול, בעל אשה וטורוד בעסקי פרנסת, אפשר להתריר לנער קטן. בוא, פרא אדם, והתעלס עמה, עם התולדה, היפפהה הזו! השטחה עצלה, נער שובב, על גבי שעבים וראה מה נאה עז' זה, מה נאה ילק זה, ופרת משה רבנו, הרוחשת שם: העולם, וילנה 1910, גל' 12, עמ' 6

ובסיומו "עגלו של תוספות יוס-טובי" מנדלי כותב:

גם בלילה לא שככ לבני, אני ישן [...] ולבי רואה מראות נאות: אילנות ותבאות, ציצים ופרחים, גבעות ובקעות, חמה ברה וזוהר הרים. קופוטי מקופלת ונתונה תחת לראשי ופראושים עוקצים [...] 'פרות משה רבינו' אדומות ויפות זוחלות על גביו.

העולם, וילנה 1911, גל' 26, עמ' 7

ג

מנדי, שכתב גם יידיש וגם עברית, הוא אףօא שבעת את השם **פרת משה רבנו** בעקבות השמות "משה-רבנוס-קיילע" ו"משה-רבנוס-בָּהמַלְעָעָה" שבידיש. חידוש זה, שנוצר בשעה שהלשון העברית עדין לא הייתה לשון דברור ממש, מצטרף אל חידושים הרבים של מנדלי בספרו בן שלושת הכריכים **תולדות הטבע** (1862–1867). בספר זה תרם אברמוביץ'–מנדי תרומה עצומה לקביעת שמות בעלי החיים – וביחד הציורים – בלשון העברית, בדרכים שונות ומגוונות (ראה מאמריו "מנדי" מוכר ספרים ותרומתו ללשון העברית), לשונו לעם מ-מא [קובץ לשנת הלשון, תש"ז], עמ' 201–207). שם **פרת משה רבנו** קבע מנדלי דרך נוספת: תרגום שמות בעלי חיים מיידיש לעברית.

ביalian, "נכדו" של מנדלי, לא אישץ את חידשו של "סבא", ובאחד משיריו כתוב:

וחברי פֿה-רבּוי כָּל-עוֹף הַפּוֹרָת,
כל-איילן עַמְּ-צָלָן, כל-שימִן בְּנֵיר, [...]
זֶבּוּב הַזָּמָה, "בּוֹ-סּוֹסּוֹ שֶׁל-מְשָׁה רַבְּנוֹ" –
כָּלְמוֹן חֲמַדְתִּי זֶה-יְהִי לִי רְעִים –
זָהָר", אודסה טרס"א

בן-סוסו של משה רבנו אינו אלא תרגום השם الآخر ביידיש: "משה-רבנוס-קיילע". אברהם שלונסקי לא הלק בדרכו של מנדלי ואף לא בדרכו של ביalian. נראה שהמלים פֿרָה וּסּוֹסּ לא נראו לו הולומות חיפושית קטנה ועדינה זו. באחד מתרגומיו מספרות הילדים ברוסית, הוא בחר בשם חיפושית של משה רבנו:

– בורים, בורים גמורים אתם בחכמת החרטומים, – הצריד מתוך הביצה החרטומן,
המכונה ארוף, – איזהו מקור משובח? שהוא ישן וארוך ויפה לתפוש בו חפושים?
של-משה-רבנו מתוך הטין.
"ביאנקי, "חתמו של מי עדיף?", עלילות ודברים, מרחביה 1954
דרך אגב, מקור הרוסי לא נכתב **זָבָקָסּוֹם** **זָבָגָזּוֹסּוֹ** שהוא שמה של **פרת משה רבנו** ברוסית, אלא באה צורת הרבים של המלה **זָבָגָזּוֹסּוֹ**, שפירושה מין ממיני החركים הקטנים, כגון זובוּן, יְתֻשׁ, ברחש וכיווץ באלו.

שלא כביאליק ושלונסקי, שהחליפו את רכיבו הראשוני של היצירוף **פרת משה רבנו**, יהושע בר-יוסף משנה דזוקא את הרכיב השני ותחתו "משה רבנו" הוא כותב "שלמה המלך" (ראה לעיל "אום סולימאן" בערבית המדוברת):

איini זוכר ולא כלום מאותה תקופה [תרע"ז]. מה שאני זוכר במעומעם [...] הרי זה חזית של בית בן קומות אחדות [...] ולפניה שדרה ארוכה, ואני משחק על הדשא. החזקתי בידי פרת שלמה המלך, חرك בעל גב אגדמים זרוע נקודות שחורות. בין צפת לירושלים, ירושלים תש"ב, עמ' 18

פרשה לעצמה שימושו של הספר שמחה בנו-ציוון (גוטמן) בשם **חומו ר' של מישיח** בסיפור ידים מן שנות העשרים:

אוין קול גם ל"חומו של מישיח" זה המטפס על קנה שבלת גבה מכל העשבים – מעלה מעלה ישאץ יצור קטן ומאדם זה – ומה? [...] אנשו – ונרא להמה. קטפתني את הקנה והפכתינו על ראשו [...] וכמה משתומים ומשתאה עמד חמור קטו זו [...] חזר הוא לעלות [...] כתפה נפל פתאמ וובין שעשים נתעלם [...] לשון שאינה נשמעת לאזן, דבר בלי קול, זה של דגים ושל לטאות ונמלים ושאר רמשים, בחומו של מישיח זה – לעולם לא תלמד!

כתביס לבני הנערדים, ב, פראנקפורט 1923, עמ' 89–91

על פי תיאورو של ש' בנו-ציוון מדובר כאן בפרת משה רבנו. אם כן אפוא מפני מה "חומו של מישיח"? נראה לי שההשובה טמונה בלשונות מזרכה אירופתית. בלשון הרוסית, דרך למשל, למלה אנטוכס שהיא צורת ההקטנה של המלה *чёсъ* 'חומו' הוראה נוספת: כינוי לחרק מן החרקים. יתכן שבנו-ציוון נטל את המשמעות ה"זואולוגית" של המלה חמור וייצר שם עברי חדש לפרט משה רבנו, שונה לגמרי מן השמות שטבעו קודמו מנדלי וביאליק על פי היידיש.

7

השם **פרת משה רבנו** – חידשו של מנדלי – נקלט בלשון העברית החיים חן בדיור חן בספרות. שלא כלשונות אחרות, אין בעברית שם "רשמי" זולתו אף על פי שהוצעו שמות אחרים. ישראל אהרני הציע את השם פֶּלְגָּלָה (= חצי גולה) בספריו *תורת החיים*, כרך ב – חסרי חליות (תל אביב תש"ט, עמ' 104); ואילו באנציקלופדיה החיים והצומח של ארץ ישראל שבעריכת עזריה אלון נתמנה מושית.

הרי כמה דוגמאות של **פרת משה רבנו** מן הספרות של אחר מנדלי וביאליק.

בכל סיפוריו של שי' עגנון לא נמצא הצירוף הזה אלא במקומות אחד בלבד, בספרו **תمول שלשות**, שעלייתו מתרחשת בארץ-ישראל שבימי העליה השנייה:

כשם שהבחורים ניכרו בשמות ובכינויים כך הבחורות. זו נקראה בית אללה, כלומר בת אל, על שם יופיה. וזו נקראה פרת משה רבינו, שפעם אחת מצאה פשפש, והיא לא ראתה פשפש מימה, והיתה סבורה שהוא אותו פרפר שקוראים לו פרת משה רבינו, והתחילה קורין לה פרת משה רבינו.

תمول שלשות, ירושלים-תל-אביב תש"ז, עמ' 410

נתן אלתרמן כתב שיר ושמו "שתי פרות משה רבנו". כמה מבתיו פותחים במלים "אנו שתי פרות משה רבנו", כגון הבית הראשון:

אנו

שתי פרות משה רבנו.

לעוֹלָם לעוֹלָם אֵין רַיב בְּינֵינוּ.

לעַת עֲרָב אַטִּאט מְטִילָת אָנוּ שְׁתִינוּ

בְּשָׁלוֹם וּבְשָׁלוֹם. תְּעֻנוּג לְרוֹאֵנוּ.

ספר התבה המזמורת, תל-אביב תש"ח, עמ' 152

ובעת האחרון כתוב חיים בא:

נטל **פרת משה רבנו** קטינה מבין עלילי הגור ושיחורה מעבר לנדר.
נוצות, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 141

ספרות הילדים העברית עשרה בשירים שעוניים **פרת משה רבנו**, כגון 'הכל בספרו שלום לך פרת משה רבנו', אנדה עמי-פינקרפלד בספרה שירי ילדים, חייה שנחביב בספרה על ההר יושב ענק. כמו כן נזכרת **פרת משה רבנו** בספרו המפורסם של אברהם שלונסקי **עלילות מיקי-מהו**.

לסיום ראוי להביא כאן משיריו של אפרים סיידון "פרת משה רבנו":

פרת משה רבנו

פרת משה רבנו

פרת משה רבנו

חישבה שזה טפשי

חישבה נרא נורא

בקול התאוננה

משה זה שם של בחורים

השם נרא לה לא מותאים

שים לה שם נורא ארך

ולא של חפושית

חוושבים שהיא פרה

והיא ברי קטנה

...

...

שירים במץ, ירושלים 1978

[תודתי נתונה לפروف' זולף מוסקוביץ, למ"ר גרשון ברגסון ולחברי באקדמיה ללשון העברית על עזרתם באיסוף החומר למאמר זה.]